

Muliebria verba

Introduktion til 'kvindelig tale' (i græsk og romersk komedie)*

af Stine Marie Bøttern

διάλεκτον ἔχοντα μέσην πόλεως
οὔτ' ἀστείαν ὑποθηλυτέραν
οὔτ' ἀνελεύθερον ὑπαγροικότεραν

[Ham], der bruger det almindelige sprog i bystaten, hverken poleret og for kvindagtigt eller
for slaveagtigt og klovnagtigt.

Sådan lyder et berømt fragment af den græske komediedigter Aristofanes.¹ Fragmentet indeholder det første eksempel på brugen af ordet *διάλεκτος* i en betydning, der minder om vores moderne ord "dialekt".² I fragmentet skelner Aristofanes mellem forskellige sociolekter³ i Athen. Det "almindelige sprog" i bystaten befinder sig et sted midt imellem disse sociolekter. Det interessante ved fragmentet er dog ikke kun Aristofanes' differentiering mellem sociolekterne, men i høj grad også de forskellige adjektiver han bruger til at beskrive dem. På blot tre vers skelner Aristofanes mellem mandlig og kvindelig tale (*ὑποθηλυτέραν*), den frie borgers tale og slavens (*ἀνελεύθερον*), og en urban (*ἀστείαν*) og landlig dialekt (*ὑπαγροικότεραν*). Hermed indfanger Aristofanes næsten alle sociale kategorier i bystaten: i midten befinder sig (formentligt) den landbesiddende bonde, som danner fundamentet for polis. Hans sprog er almindeligt. Derudover er der aristokraten eller dagdriveren, der taler for poleret, bonderøven, der taler for udannet og klovnagtigt, og til sidst er der kvinden og slaven. Aristofanes' adjektiver vidner om en forbindelse mellem forskelligartet sprogbrug og sociale grupperinger⁴ – faktorer, der alle indgår i den moderne sprogvidenskabelige disciplin sociolingvistik.

---

* Artiklen er en omskrivning af en eksamensopgave, jeg lavede i faget latinsk sprogkundskab.

1. Ar.Fr.706. taget fra Clackson (2011) 505. Alle oversættelser i denne artikel er lavet af mig.

2. Clackson (2011) 505.

3. *Sociolekt* dækker over en bestemt sprogform, som bruges af en bestemt befolkningsgruppe/socialgruppe. en *dialekt* er derimod en sprogform, som er karakteristisk for en geografisk del af et større sammenhængende sprogområde.

4. Clackson (2011) 505.

Sociolingvistikken beskæftiger sig med sociale faktorerens betydning for sproget og sprogbrugen. Den belyser, hvordan mennesker faktisk taler, og ikke, hvordan man tror, de taler, den er altså deskriptiv og ikke normativ. Siden fagets gennembrud i 1960'erne har sociolingvistikken udviklet sig hastigt og forskellige underdiscipliner er kommet til; bl.a. en som Aristofanes allerede i sit fragment påpeger – nemlig kønslingvistikken, også kaldet kønssprog.

I 1973 udgav den amerikanske lingvist Robin Lakoff en banebrydende artikel, "Language and Woman's Place". Artiklen omhandler moderne kvinders sprogbrug. Her identificerer Lakoff forskellige specifikke sproglige træk, som hun klassificerer som 'female speech'.⁵ Hun fremhæver bl.a. kvinders brug af påhængsspørgsmål (du ville da aldrig gøre det, ville du?); Kvinderne benytter disse påhængsspørgsmål for at undgå at skabe konflikt med modtageren og selv fremstå mindre direkte. Anden del af artiklen handler om, hvorledes kvinder tillaes. Her viser hun, at kvinder ofte tillaes med nedladende udtryk (fx 'lady' og 'mistress') i modsætning til mænd, der ikke tillaes patroniserende. Faktorer, som det vil vise sig, går igen i kvindelige tale i græsk og romersk komedie. Lakoff mener, at den sproglige ubalance afspejler en social ulighed mellem mænd og kvinder.⁶ Hun er siden artiklens udgivelse blevet kritiseret for sin universelle fremstilling af kvinders sprog og sin metodiske tilgang (hun analyserede sit eget sprog og kvinders sprog i forskellige TV-serier). Dog anses hendes værk for et pionerarbejde og for at være startskuddet til moderne kønslingvistik.⁷

I den klassiske filologi har kønslingvistisk forskning inden for de sidste årtier vundet stigende indpas.⁸ Flere forskere har indsamlet metalingvistiske udtalelser, altså passager der udtaler sig om sprog og sprogbrug, fra antikke forfattere og grammatikere og påpeget, at man allerede i antikken skelnede mellem mænds og kvinders sprog.⁹ Foruden Aristofanes finder vi en lang række andre antikke forfattere, som også differentierer mellem mandlig og kvindelig tale. I en passage i Platons *Kratylos* forklarer Sokrates, at kvinders udtale er mere arkaisk end mænds.¹⁰ Et lignende udsagn findes i

---

5. Lakoff (1973) 45-57.

6. Lakoff (1973) 49

7. Eckert og McConnell-Ginet (2003) 159.

8. McClure (2001) 4.

9. Fögen (2004) og (2010).

10. Pl. *Krat.* 418b-d.

Ciceros værk *De oratore*, hvor Crassus fremhæver, at kvinder er mindre tilbøjelige til at tillægge sig neologismer.¹¹ I de homeriske digte er der flere kvinder, som forleder mænd ved brug af deres milde kvindelige tale og blide stemmer – Kalypso beskrives fx som en, der tilbageholder Odysseus og forlokker ham med milde og listige ord: *τοῦ θυγάτηρ δύστηνον ὀδυρόμενον κατερύκει, αἰεὶ δὲ μαλακοῖσι καὶ αἰμυλίοισι λόγοισιν θέλγει, ὅπως Ἰθάκης ἐπιλήσεται* (Det er hans datter, der holder den sorgfulde stakkel tilbage, hun forhekser ham med milde og listige ord, sådan at han glemmer sit Itaka).¹² Quintilian forklarer, at en skrøbelig og svag stemme forbindes med kvindelig tale, og at disse træk bør undgås af kommende oratorer.¹³ Den romerske grammatiker Fronto fortæller, at T. Quintius Atta (en romersk komediedigter) var elegant med kvindelige ord – *muliebria verba*.¹⁴ Og i en metalingvistisk passage i Aristofanes' komedie *Thesmoforiefesten* instruerer Euripides sin svoger, der er forklædt som kvinde, i at tale som en kvinde. Han må nemlig ikke afsløre sit køn, da han skal infiltrere kvindernes thesmoforiefest, hvor mænd er forment adgang: *ἀνὴρ μὲν ἡμῶν οὐτοσὶ καὶ δὴ γυνὴ τό γ' εἶδος. ἦν λαλῆς δ', ὅπως τῷ φθέγματι γυναικίεις εἶ καὶ πιθανῶς* (vores mand her ligner sandelig en dame! Men hvis du taler, så sørg for, at du taler som en kvinde og vær overbevisende).¹⁵ Det betyder, at svogeren skal tage højde for flere forskellige grammatiske, pragmatiske og semantiske forhold, når han taler. Dog lykkes det ham gennem sin inkonsekvente 'kvindelige' tale og brug af sjofle maskuline udtryk at afsløre sig selv. Det er ikke kun morsomt; det vidner også om, hvor central en rolle sproget spiller i konstruktionen af dramatiske figurer på scenen i antikken.¹⁶

På den baggrund stiller jeg følgende spørgsmål: hvad det vil sige at tale som en kvinde (*τὸ τῷ φθέγματι γυναικίξειν*); og hvilke ord er særligt kvindelige (*muliebria verba*)? Findes der et særligt 'kvindesprog' og kan man overhovedet diskutere kvindelig tale i forbindelse med et dødt sprog? I denne artikel vil jeg forsøge at besvare disse spørgsmål og jeg begynder med det sidste, da spørgsmålet om, hvorvidt en diskussion

---

11. Cic. *De or.* 3.39-46.

12. Hom. *Od.* 1.55-57.

13. Quin. *Inst. or.* 1.11.1.

14. Epist. p. 62 Naber taget fra Adams (1986) 47).

15. Ari. *Thes.* 266-68.

16. McClure og Lardinois (2001) 5.

af tale i et dødt sprog overhovedet er mulig, nødvendigvis må gå forud for besvarelsen af de øvrige spørgsmål.

Kan man diskutere (kvindelig) tale i forbindelse med et dødt sprog?

Det korte svar på spørgsmålet er nej. Enhver diskussion af (kvindelig) tale i et dødt sprog er på forhånd dømt til at blive utilstrækkelig. Det skrevne sprog adskiller sig fra det talte. Da vi ikke har adgang til det talte græsk eller latin, kan vi ikke konkludere, om kvinder i antikken anvendte et særligt kvindesprog.¹⁷ Men vi kan studere det skriftlige materiale, som vi har til rådighed, og undersøge, om der i litteraturen findes et specielt kvindesprog. På baggrund af en sådan undersøgelse kan vi komme med et bud på, hvordan kvinder kunne have talt i antikken, men vi kan aldrig komme tættere på end det. I denne forbindelse opstår der dog en ny problemstilling, fordi der ikke er bevaret særlig meget materiale skrevet af kvindelige forfattere fra antikken. Det bevirker, at det er vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at identificere, hvilke sproglige træk der er særlige for den specifikke kvindelige digter, og hvilke der kan tilskrives hendes køn. For at kunne identificere et særligt kvindesprog i tekster skrevet af kvinder, ville det kræve, at vi havde en række tekster inden for samme genre skrevet på samme tid og sted af én mand og af én kvinde, hvilket vi desværre ikke har.¹⁸ Det materiale, der findes, giver os altså ikke et tilstrækkeligt grundlag til at kunne foretage en kønslingvistisk analyse.¹⁹ Paradoksalt nok er vi derfor nødt til at starte med gå til de mandlige forfattere for at diskutere kvindernes sprog. Det sprog, vi så kan undersøge, er altså mandlige digteres gengivelse og konstruktion af kvindelig tale, som – værd at bemærke – også overvejende var tiltænkt et mandligt publikum.

Til det formål egner dramatikken sig særlig godt. Drama er nemlig den genre, hvor flest forskellige kvindelige figurer optræder. Den dramatiske genre og dens konstruktion af køn tilbyder et interessant analysegrundlag for kønsdifferentieret sprogbrug. Dorata Dutsch definerer i sin bog *Feminine Discourse in Roman Comedy: On Echoes and Voices* sprog som et spil – *the language game*.²⁰ Med udgangspunkt i filosofien og

---

17. James Clackson er dog overbevist om, at kvinder i antikken talte anderledes end mænd, men han understreger, at det er svært at påvise hvordan.

18. Sappho og Sulpicia er dog undtagelser.

19. Clackson (2016) 123.

20. Dutsch (2008) 2.

litteraten Judith Butler siger hun, at vores sociale identitet bygger på vores sprog. Vi bruger konstant sproget til at skabe vores egne personae. Det gør vi dagligt uden at reflektere over de forskellige sociale regelsæt, der bestemmer, hvad vi siger eller ikke siger. Dutsch påpeger, at dramatiske figurer indgår i samme proces som vores egen daglige selv-konstruktion, og at den bevidste konstruktion af figurer til scenen reflekterer det sproglige spil på dets højeste og mest spektakulære niveau.²¹ Hun mener, at de dramatiske figurers sprog reflekterer samtidens sociale konstruktioner af køn, og at disse figurer ligeledes er med til at skabe og fastholde de selv samme konstruktioner. En undersøgelse af kvinders tale i klassisk drama vil – ifølge Dutsch – ikke blot kunne give et indblik i litterære konstruktioner af køn, men også i grundlæggende sociale konstruktioner. Derfor er det lange svar på, om man kan diskutere kvindelig tale i antikken, måske ikke så entydigt som først antaget.

Inden for dramagenren egner komedien sig godt til en sociolingvistisk analyse, da dens sprog (til en vis grad) afspejler hverdags sproget. Tragediens sprog er derimod temmelig stiliseret og afspejler i ringere grad dagligsproget. I de følgende afsnit vil jeg derfor begynde med at kigge nærmere på kvinders tale i komedien. Jeg vil ikke gå kronologisk til værks, men derimod starte med kvinders sprog i romersk komedie. Det vil jeg gøre, da der er bevaret flere romerske end græske komedier. Den romerske komedie bidrager altså med et mere omfattende analysegrundlag end den græske, og de forskelle, som måtte eller ikke måtte være mellem mænds og kvinders tale, er derfor tydeligere i den romerske end i den græske komedie.

Der findes allerede en række forskere som på fyldestgørende vis har undersøgt og diskuteret kvinders sprogbrug i både græsk og romersk drama. Foruden Dutsch, som nævnt ovenfor, kan Adams, Bain, Sommerstein, Willi og McClure mf. fremhæves. I denne artikel vil jeg gengive og sammenligne nogle af disse forskeres definitioner af kvindesproget. Jeg vil gennemgå deres observationer med brug af teksteksemplerne og vise, hvorledes kvindesproget kan bruges som redskab til karakteriseringen af dramatiske figurer. Slutteligt vil jeg diskutere funktionen af kvindesproget i de forskellige dramatiske genrer. Formålet med min artikel er således at give en kort og samlet introduktion til kvindelig tale i græsk og romersk drama til et dansk publikum, hvilket mig bekendt endnu ikke er blevet gjort.

---

21. Dutsch (2008) 2.

Kvindelig tale i romersk komedie

J. N. Adams udgav i 1984 den skelsættende artikel "Female Speech in Latin Comedy". I artiklen påviser Adams, at der er visse ord og idiom, som optræder hyppigere hos de kvindelige figurer end hos de mandlige (såvel *palliata* som *togata*).²² Han understreger, at det er et bevidst valg fra digterens side, for at markere og adskille mandlig og kvindelig tale.²³ I sin analyse af kønsspecifikt sprog opererer Adams med begreberne "kønspræferentiel" og "kønseksklusiv".²⁴ Han påpeger, at sproglige former sjældent kun er knyttet til mandlig eller kvindelig tale, men at det ene køn ofte vil gøre brug af et udtryk hyppigere end det andet. Disse kalder han "kønspræferentielle". Dog fremhæver han, at der findes visse udtryk, som kun bruges af det ene køn og derfor er "kønseksklusive".²⁵ Adams konkluderer, at der er to overordnede særtræk ved kvindernes tale i komedien; han siger, at (a) kvinderne har en tendens til at udtrykke sig mere høfligt og ærbødigt end mændene, og at (b) de er mere tilbøjelige til at benytte idiom, der udtrykker hengivenhed og følelser.²⁶ Det konkluderer han på baggrund af statistiske analyser af hhv. mænds og kvinders brug af eder, interjektioner, høflighedsmodifikatorer,²⁷ intime tiltaler og deres brug af adjektivet *miser* (ulykkelig). I det følgende afsnit vil jeg gennemgå nogle af Adams' hovedpointer ved hjælp af teksteksempler fra romersk komedie. Samtidig vil jeg analysere effekten af kvindesproget i de givne passager. Dette er tiltænkt som et supplement til Adams, da han ikke undersøger kvindesproget funktion i dets kontekst.

I Terents' komedie *Brødrene* optræder en lang række kvindelige udtryk. I vv. 288-96 er der en høj koncentration af kvindelige ord. Passagen skildrer den unge pige Pamphila, som netop er ved at føde. Hun er blevet forført og gjort gravid af Aeschinus

---

22. Begrebet *fabula palliata* dækker over romerske komedier baseret på græske originaler. *Palliata* er afledt substantivet *pallium*, der betyder "en græsk kappe". Terents' og Plautus' komedier er eksempler på *palliatae*. *Fabula togata* dækker derimod over romerske komedier, der foregår i en romersk kontekst. *Togata* betyder "iført en toga". Togaen var et kendetegn for romerske borgere. Lucius Afranius og Titus Quinctius Atta er kendt for at skrive *togatae*, men ingen fuldstændige værker af denne genre er bevaret.

23. Adams (1984) 47.

24. På engelsk: "gender-preferential" og "gender-exclusive"

25. Adams (1984) 44.

26. Adams (1984) 76.

27. På engelsk polite modifiers.

(den ene af brødrene, som komedien handler om). Ved hendes side er Sostrata, hendes omsorgsfulde mor, og hendes gamle amme, Canthara. I passagen snakker Sostrata med ammen. Hun er bekymret over hele situationen.

SO. *Obsecro, mea nutrix, quid nunc fiet?*

CA. *Quid fiet, rogas? Recte edepol spero. Modo dolores, mea tu, occipiunt primulum:*

iam nunc times, quasi numquam adfuersis, numquam tute pepereris?

SO. *Miseram me, neminem habeo (solae sumus; Geta autem hic non adest) nec quem ad obstetricem mittam, nec qui accersat Aeschinum.*

CA. *Pol is quidem iam hic aderit; nam numquam unum intermittit diem quin semper veniat.*

SO. *Solus mearum miseriarumst remedium.*

SO. Nu beder jeg dig, kære amme, hvad vil der nu ske?

CA. Hvad der vil ske, spørger du mig om det? Ved Pollux forhåbentlig noget godt. Det er bare fødselsveer, der begynder for første gang, min kære, og så er du nu så nervøs, som om du aldrig havde været tilstede under en fødsel eller prøvet det selv.

SO. Jeg ulykkelige! Jeg har ingen – vi er alene; nu hvor Geta ikke er her – som jeg kan sende til jordemoderen, eller til at hente Aeschinus.

CA. Ved Pollux, Aeschinus vil snart være her; for han lader aldrig én dag gå, hvor han ikke kommer.

SO. Han er den eneste trøst i min sorg.

Jeg har markeret de kvindelige udtryk i den latinske tekst. De omfatter: *obsecro, mea nutrix, edepol, mea tu, miseram me, og pol*. Til at begynde med vil jeg fremhæve *pol* og *edepol*. Disse eder er nemlig "kønspæferentielle". Meget simplificeret påpeger Adams, at brug af specifikke eder i romersk komedie er bestemt ud fra talerens køn: "One may over-simplify and say that to swear by Hercules (hercle, mehercule) was a practice of males, whereas to swear by Castor (ecastor, mecastor) or Pollux (pol, edepol) tended to

be a practice of females.”²⁸ Adams fremhæver også, at kvinder generelt bruger flere eder end mænd, og at dette er særligt markant hos Terents. De to nedenstående tabeller²⁹ angiver fordelingen af (1) det samlede antal eder og (2) det gennemsnitlige antal af linjer mellem edens forekomst hos Terents og Plautus fordelt på mænd og kvinder. Af tabellerne kan man f.eks. læse, at eden *pol* forekommer 10 gange hos mænd hos Terents, hvilket svarer til, at mændene bruger denne ed én gang per 540,5 linje. Hvorimod kvinderne bruger den én gang per 14,9 linje.

Eder	Mænd (forekomster i alt)	Mænd (gem. linjer mellem forekomst)	Kvinder (forekomster i alt)	Kvinder (gem. linjer mellem forekomst)
<i>pol</i>	10	540,5	45	14,9
<i>edepol</i>	13	415,7	10	67
<i>ecastor</i>	0	0	6	111,7
<i>mecastor</i>	0	0	1	670
<i>hercle</i>	101	53,5	0	0
<i>mehercle</i>	2	2702,5	0	0
I alt	126	42,9	62	10,8
antal linjer	5 405		670	

Figur 1. Fordeling af det samlede antal eder hos Terents.

---

28. Adams (1984) 48.

29. Tabellerne er baseret på tal og tabeller fra Adams 1984, som jeg har modificeret.

Eder	Mænd (forekomster i alt)	Mænd (gem. i linjer mellem forekomst)	Kvinder (forekomster i alt)	Kvinder (gem. i linjer mellem forekomst)
pol	159	116,9	84	31,2
edepol	338	55	26	100,8
ecastor	0	0	99	26,5
mecastor	0	0	19	137,9
hercle	638	29,1	1	2620
mehercle	4	4648,5	0	0
I alt	1139	16,3	229	11,4
antal linjer	18 594		2 620	

Figur 2. Fordeling af det samlede antal eder hos Plautus.

Hvis man kigger på tabellerne, springer flere andre ting i øjnene: ederne *ecastor* og *mecastor* bruges udelukkende af kvinder hos Terents og Plautus, og er derfor “kønseksklusive”. Hos Terents bruges ederne *hercle* og *mehercle* kun af mænd. Hos Plautus optræder der ét eksempel på, at en kvinde bruger eden *hercle*, og *mehercle* er, som hos Terents, “kønseksklusiv”. Selvom mændene hos Terents samlet set gør brug af flere eder end kvinderne, viser tallene, at kvinder relativt set bruger langt flere eder: kvinderne bruger 62 eder i alt ud af et samlet linjetal på 670, hvilket giver en forekomst på én ed per 10,8 linje, hvorimod mændene anvender 126 eder på 5.405 linjer, hvilket giver en forekomst på én ed per 42,9 linje. Et lignede billede gør sig gældende hos Plautus, hvor kvinderne bruger én ed per 11,4 linje og mændene én ed per 16,3 linje. Ydermere bruges ederne *pol* og *edepol* relativt langt oftere af kvinder end af mænd. I den ovenstående passage bruger begge kvinder disse eder.

Et andet eksempel på et kvindeligt udtryk i tekstuddraget er Sostratas brug af *obsecro*. Adams siger, at en almindelig antagelse om kvinders sprog er, at de udtrykker sig mere høfligt end mænd (det fremhæver Lakoff også). I romersk komedie udtrykker kvinderne sig høfligt ved brug af det, som Adams kalder “høflighedsmodifikatorer”.

Begrebet dækker over bestemte ord, der bruges absolut til at nedtone eller mildne imperativer og spørgsmål.³⁰ I tekstuddraget bruges det til at modificere et spørgsmål (*quid nunc fiet?*). Disse modifikatorer er ikke kun langt hyppigere i kvindernes end i mændenes sprog i romerske komedie, de varierer også efter talerens køn. Overordnet set bruger mændene hos Terents én modifikator per 80,7 linje, og kvinderne én per 14,3 linje. Et lignende billede gør sig gældende hos Plautus. Her bruger mændene én modifikator per 89 linje og kvinderne én per 16,6 linje.

“Høfligheds-modifikatorer”	Mænd (forekomster i alt)	Mænd (gem. linjer mellem forekomst)	Kvinder (forekomster i alt)	Kvinder (gem. linjer mellem forekomst)
quaeso	40	135,1	0	0
obsecro	27	200,2	36	18,6
amabo	0	0	11	60,9
i alt	67	80,7	47	14,3
antal linjer	5405		670	

Figur 3. Fordelingen af det samlede antal modifikatorer hos Terents.

“Høfligheds-modifikatorer”	Mænd (forekomster i alt)	Mænd (gem. linjer mellem forekomst)	Kvinder (forekomster i alt)	Kvinder (gem. linjer mellem forekomst)
quaeso	106	175,4	5	524
obsecro	94	197,8	72	36,4
amabo	9	2066	81	32,3
i alt	209	89	158	16,6
antal linjer	18594		2620	

Figur 4. Fordelingen af det samlede antal modifikatorer hos Plautus.

Adams fremhæver tre forskellige modifikatorer: *quaeso*, *obsecro* og *amabo*. Slår man ordene op i Jensen og Goldschmidts får man følgende oversættelser: *quaeso* (jeg beder dig kære), *obsecro* (kære, hør nu engang/nu beder jeg eder) og *amabo* (jeg beder dig/

30. Adams (1984) 55.

vær så god). Det er svært at spore en egentlig betydningsmæssig forskel i disse danske oversættelser, men det er klart, at *amabo* (der er en form af verbet *amo*) må have en mere kærlig tone end de to andre udtryk. Adams' analyse viser, at *quaeso* bruges langt oftere af mænd end af kvinder (bemærk, at det hos Terents er "kønseksklusivt"), hvorimod *amabo* og *obsecro* bruges oftere af kvinder end af mænd. Hos Terents bruges *amabo* kun af kvinder. En interessant observation i denne forbindelse er, at 9 ud af de 10 mænd, som bruger det kvindelige *obsecro* hos Terents, er yngre mænd, hvilket understøtter argumentet for, at det er et særligt høfligt udtryk.³¹ Desuden bruges *amabo* næsten udelukkende af kvinder, der taler med andre kvinder. Adams siger, at kvinderne ofte bruger dette udtryk i følelsesladede passager. Et uddrag fra Plautus' *Asinaria* (683-91) illustrerer kønnets betydning for valg af modifikator. Her gentages den samme anmodning af hhv. en mandlig, Argyrippus, og en kvindelig, Philaenium, figur:

Arg: *quaeso hercle, Libane, sis erum tuis factis sospitari,
da mi istas uiginti minas. [...]*

[...]

Phil: *mi Libane, ocellus aureus, donum decusque amoris,
amabo, faciam quod uoles, da istuc argentum nobis*

Arg: ved Herakles jeg beder dig, Libanus, hvis du ønsker, at din herre skal reddes ved hjælp af dine gerninger, så giv mig de 20 miner!

[...]

Phil: min kære Libanus, min øjsten, kærlighedens gave og herlighed, jeg beder dig, giv os sølvet, så vil jeg gøre, hvad du ønsker.

Det er tydeligt, at kvinden Philaenium udtrykker sig særligt følelsesladet og hengivent til Libanus. *Amabo* er med til at gøre henvendelsen følelsesfuld og intim. Bemærk også konstruktionen *mi Libane*. Det er en anden kvindelig vending, som i konteksten højner det emotionelle udtryk. Slaven, Libanus, har forinden dette uddrag påbudt de to personer, Argyrippus og Philaenium, at bønfalde ham om pengene. Uddraget viser,

---

31. Adams (1984) 56.

hvordan de hver især trygler om at få de 20 miner. Philaenium forsøger at lyde så følelsesfuld, ydmyg og kærlig som mulig, og bruger derfor kvindelige formuleringer. Samtidig bruger hun også de feminine formuleringer til at smigre og manipulere Libanus, for derigennem at opnå sin vilje. Uddraget illustrerer, at feminine udtryk både kan være kærlige og ydmyge og samtidig være manipulerende og derfor potentielt farlige. Det skal påpeges, at Philaenium er en hetære – en såkaldt *meretrix*. I de romerske komedier optræder der en lang række forskellige (mere eller mindre) faste karaktertyper og hetæren er én af disse. Dutsch har i denne forbindelse en interessant tilføjelse til Adams' fund. Hun påviser nemlig, at kvindesproget varierer internt blandt de forskellige kvindetyper. Hos Terents påpeger hun, at frie kvinder undgår at bruge udtrykket *amabo*, hvorimod tjenestepiger og hetærer bruger det.³² Det er derfor ikke blot køn, som har indflydelse på kvindernes sprogbrug, men også deres profession og sociale status. På baggrund af denne observation er det nærliggende at tænke, at *amabo* ikke blot er en kærlig og ydmyg formulering, men måske i højere grad er et flirtende feminint udtryk, hvilket igen giver indtryk af kvindesprogets manipulerende effekt.

Udtryk som *mi Libane*, *mea nutrix* og *mea tu* fra de ovenstående tekstuddrag kalder Adams for intime tiltaler. Konstruktionen består af et navn eller et beskrivende substantiv, titel eller adjektiv i vokativ efterfulgt af *mi* eller *mea*. Kvinder bruger oftere den intime tiltale end mænd. Adams siger, at kvinder i 30,3% af tilfældene bruger konstruktionen, når de tiltaler andre, hvorimod procentsatsen er langt lavere for mændene.³³ Som navnet indikerer, bruges konstruktionen til at udtrykke hengivenhed og intimitet med modtageren. Det er bemærkelsesværdigt, at Philaenium begynder sin henvendelse med denne konstruktion, hvorimod Argyrippus anvender en simple vokativ, og først som det tredje ord i sætningen. Philaenium forsøger fra start af at skabe en intim relation til Libanus.

Det sidste ord, jeg har markeret i det første tekstuddrag, er *me miseram*. Hos Terents er kvinder mere tilbøjelige til at bruge selvmedlidende udtryk. Det gør kvinderne ved brug af adjektivet *miser*. Enten som apposition til subjektet til et førstepersons verbum, eller som (i uddraget) udråbet *me miseram*. Disse to konstruktioner er

---

32. Dutsch (2008) 51.

33. Adams (1984) 68.

11,4 gange så hyppige hos kvinderne som hos mændene i Terents' komedier. Adams fremhæver, at disse udtryk hos kvinderne nok i højere grad skyldes en fordom om kvindelig adfærd snarere end kvinders faktiske tale; han påpeger, at konstruktionen ikke er "kønspræferentiel" hos Plautus.³⁴ Overordnet set siger Adams, at Plautus ikke i lige så høj grad som Terents markerer kvindelig tale (se de to nedenstående tabeller). Han understreger også, at de kvindelige udtryk har en tendens til at optræde i klynger både hos Plautus og Terents for at fremhæve det kvindelige udtryk i passagen, hvilket begge tekstuddrag eksemplificerer. I de to tekstuddrag bruges kvindesproget forskelligt: I uddraget fra *Brødrene* befinder vi os i en "kvindelig" kontekst, hvor Sostrata er følelsesladet. Hun er bekymret for sin datter, men også glad ved den nærtstående fødsel. De mange feminine ord er med til at give hele passagen et kvindeligt udtryk og fremstille Sostrata følelsesfuld og hengiven – den (over)bekymrede mor, som er en anden hyppig karakter i romerske komedie, nemlig *matrona*. I konteksten bevirker det, at Sostrata og situationen fremstår humoristisk. I det andet uddrag bruges kvindesproget til både at bønfalde og smigre en mand. Det fremstiller hetæren, Philaenium, som ydmyg og kærlig såvel som listig og manipulerende. De to forskellige kvindetyper (*meretrix* og *matrona*) anvender kvindesproget på to forskellige måder. Begge kvinder benytter de feminine vendinger til at fremstå hengivne og følelsesfulde, men funktionen og den ønskede effekt er forskellige. Det ville i denne forbindelse være interessant at kigge nærmere på, hvilke andre figurer, der bruger kvindesproget, i hvilke kontekster det bruges og hvilke funktioner det har i disse, men det må jeg desværre forbigå i denne artikel.³⁵

Til spørgsmålet om, hvorvidt Plautus og Terents benytter sig af tendenser fra den virkelige sprogbrug siger Adams, at spørgsmålet ikke kan besvares på tilfredsstillende vis. Men han insisterer på, at publikum ikke ville have opfattet digternes formål med de kvindelige formuleringer, hvis ikke der var et element af autentisk kvindelig tale i deres portrættering af kvinders sprog. Han siger også, at det er sandsynligt, at digterne overdrev brugen af feminine formuleringer, for at skabe et særligt kvindeligt scenesprog, som nok sjældent blev hørt i det virkelige sprog.³⁶

---

34. Adams (1984) 73.

35. For en diskussion af dette se: Barrios-Lech (2016) og Dutsch (2008)

36. Adams (1984) 76.

Kvindelige udtryk	Mænd (gem. mellem forekomst) linjer	Kvinder (gem. mellem forekomst) linjer
eder generelt	42,9	10,8
pol	540,5	14,9
modifikatorer	80,7	14,3
obsecro	200,2	18,6
vokativer + mi	174,3	13,4
brug af miser	120	16,7

Figur 5. Samlet oversigt over brug af kvindelige udtryk hos Terents.

Kvindelige udtryk	Mænd (gem. mellem forekomst) linjer	Kvinder (gem. mellem forekomst) linjer
eder generelt	16,3	11,4
pol	116,9	31,2
modifikatorer	89	16,6
obsecro	197,2	36,4
vokativer + mi	102,8	23,9

Figur 6. Samlet oversigt over brug af kvindelige udtryk hos Plautus.

I sin artikel påviser Adams, at Plautus og i endnu højere grad Terents tillægger deres kvindelige figurer et særligt kvindesprog, der bunder i (mandlige) stereotyper af kvinder og kvindelig tale, der måske har deres udspring i det talte latin. Overordnet set er kvindernes sprog i romersk komedie – ifølge Adams – mere forsigtigt, høfligt og ydmygt end mændenes. Dutsch tegner et lignende billede i sin diskussion af kvindelig tale i romersk komedie, men tilføjer ud over specifikke feminine ord, at kvinders tale også adskiller sig fra mænds i pragmatiske aspekter, så kvinderne fx er mere tilbøjelige til at diskutere deres problemer og lytte til andres end mændene – hvilket uddraget fra

Brødrene eksemplificerer.³⁷ Dette kvindesprog passer i høj grad til det antikke kvindebillede: kvinderne skulle helst ikke ses og høres. Stilhed var i antikken et ideal, som kvinder skulle leve op til. På trods af kvindernes underdanige samfundsposition herskede der i antikken en overbevisning om, at kvinden var “farlig”. Særligt den listige og manipulerende kvinde – kvinden, der bruger gift som våben og manipulerer mænd med svigefulde ord – var en bekymring for mændene. En sådan kvinde kunne have fatale konsekvenser ikke blot for husstanden men også for samfundsstrukturen, og derfor skulle kvinderne kontrolleres og holdes inden døre.³⁸ Det er ikke svært at drage en parallel mellem de patriarkalske magtstrukturer i det antikke Rom og de – sat på spidsen – servile formuleringer i de kvindelige figurers tale.

Et interessant spørgsmål i forbindelse med *fabula palliata* er dog, hvorvidt Plautus og Terents’ brug af kvindelige udtryk stammer fra de græske originaler, eller om dette kvindesprog er særegent for romersk komedie? For at kaste lys over det spørgsmål, vil jeg i næste afsnit se kort på kvindelig tale i græsk komedie. Da der kun er bevaret ét komplet stykke af Menander, samt en række fragmenter, vil det nedenstående afsnit tage udgangspunkt i Aristofanes’ komedier.³⁹

Kvindelig tale i græsk komedie

Alan H. Sommerstein og Andreas Willi har begge med udgangspunkt i sociolingvistikken analyseret Aristofanes og identificeret et særligt ‘kvindesprog’.⁴⁰ Begrebet dækker – som hos Adams – både over udtryk, der er “kønspræferentielle” og “kønseksklusive”. Sommerstein og Willi fandt, at kvinderne oftere bruger diminutiver, anvender flere partikler, har specifikke eder og ikke mindst benytter sig af påhængsspørgsmål. På græsk kan taleren indskyde et *ὀρᾶς/ὀρᾶτε*; fx: *ταῦτ’ οὐδέ πώποτ’ εἶφ’ – ὀρᾶτ’*; – *Εὐριπίδης* (Euripides ville aldrig sige det, ville han?).⁴¹ Willi fremhæver, at kvinder hos Aristofanes oftere udtrykker sig med konjunktiv (hvor flere muligheder foreligger),⁴²

---

37. Dutsch (2008) 1.

38. Willi (2006) 168.

39. For en diskussion af kvindelig tale hos Menander se Bain (1984).

40. Sommerstein (2009), Willi (2006).

41. Ari. *Thes.* 490.

42. Fx er kvinder mere tilbøjelige til at anvende (a) konjunktiv eller (b) konjunktiv + *ἄν* i finale ledsætninger indledt med *ὅπως* fremfor indikativ futurum.

for at virke mere høflige og mindre direkte. Willi hævder også, at den tydelige skelnen mellem maskulin og feminin tale i Aristofanes' komedier enten bevidst eller ubevidst afspejler dagligdagens talte sprog.⁴³ Willi har tre hovedpunkter, som han mener, er karakteristiske for kvinders sprog hos Aristofanes: (a) høflighed, (b) hverdagsprog og (c) innovation – jeg vil kigge nærmere på de to første. Willis analyse er omfattende og jeg vil derfor ikke gøre rede for alle hans pointer, men fremhæve nogle af hovedpointerne.

Som grundlag for sin analyse anvender Willi (og Sommerstein) vers fremført af kvindelige figurer. I de fleste af Aristofanes' komedier har kvinderne dog meget få replikker, og de kvinder, som endelig har noget at sige, er ofte gudinder og repræsenterer derfor ikke den "typiske" kvinde. I de tre kanoniske kvindekomedier – *Thesmoforiefesten*, *Al magt til kvinderne* og *Lysistrate* – regnes replikker af kvindelige figurer, der optræder som mænd, ikke for kvindelige. Omvendt tæller replikker af mandlige figurer, der optræder som kvinder, med som kvindelige.⁴⁴

Under høflighed rubricerer Willi bl.a. brug af modifikationspartiklerne $\gamma\epsilon/\acute{\epsilon}\gamma\omega\gamma\epsilon$, $\pi\omicron\upsilon$ og dobbelt $\acute{\alpha}\nu$, som han mener, bruges til at kaste tvivl over hele sætningen og tilkendegive talerens usikkerhed.⁴⁵ Partiklerne $\gamma\epsilon/\acute{\epsilon}\gamma\omega\gamma\epsilon$, $\pi\omicron\upsilon$ og dobbelt $\acute{\alpha}\nu$ bruges til at nedtone formuleringer, for ikke at virke for påtrængende over for modtageren. Samtidig er de med til at fremhæve talerens usikkerhed. Willi påpeger, at $\acute{\epsilon}\gamma\omega\gamma\epsilon$ er mindre påtrængende og selvsikkert end $\acute{\epsilon}\gamma\acute{\omega}$.⁴⁶ $\acute{\epsilon}\gamma\omega\gamma\epsilon$ kan oversættes med: "jeg, for mit vedkommende." Ved at bruge denne formulering, udtrykker subjektet, at det følgende er en personlig holdning. Der er 109 eksempler på $\acute{\epsilon}\gamma\omega\gamma\epsilon$ hos Aristofanes. 28 af disse bruges af kvinder, hvilket ikke er særligt bemærkelsesværdigt, men Willi fremhæver, at 7 af disse eksempler bruges i en scene i begyndelse af *Al magt til kvinderne*, hvor der kun optræder kvinder.

I hovedsætninger som udtrykker en irrealis ($\acute{\epsilon}\beta\omicron\upsilon\lambda\acute{\omicron}\mu\eta\nu \acute{\alpha}\nu$) eller en potentialis ($\beta\omicron\upsilon\lambda\acute{\omicron}\mu\eta\nu \acute{\alpha}\nu$) er modalpartiklen $\acute{\alpha}\nu$ obligatorisk. Nogle gange gentages $\acute{\alpha}\nu$ i længere sætninger. Det er blevet forklaret som en hjælp for tilhørerne – ved at gentage par-

---

43. Willi (2006) 195.

44. Willi (2006) 173.

45. Willi (2006) 183.

46. Willi (2006) 183.

tiklen formindskes den information som tilhøreren skal processere.⁴⁷ Dog optræder dobbelt *ἄν* også i kortere sætning – så som: *πῶς ἄν ποτ' ἀφικοίμην ἄν εὐθὺ τοῦ Διός;* (hvorledes vil jeg kunne gå den rigtige vej til Zeus?)⁴⁸ –, hvorfor den også må have en anden funktion. Willi påpeger, at partiklen også kan bruges til at fremhæve det modale aspekt og herigennem modificere den overordnede formulering. Han siger, at dobbelt *ἄν* bruges til at nedtone det selvsikre udtryk, som findes ved irreale eller potentielle sætninger.⁴⁹ Der er 49 eksempler på dobbelt *ἄν* hos Aristofanes. 17 af disse ytres af kvinder. I de tre kvindekomedier bruges det 16 gange, hvoraf 14 af dem er kvindelige.

Han påpeger yderligere, at kvinderne hos Aristofanes har en højere tendens til at anvende adversative partikler (*ἀλλ' οὐν, γε μέντοι, γε μήν, καὶ μὲν δὴ, καὶ μήν ... γε, καίτοι, καίτοι ... λε*) end mænd. I de tre kvindekomedier er der 24 kvindelige og kun tre mandlige eksempler på dette. Det kan ifølge Sommerstein afspejle et stereotypisk billede af kvinden som ubeslutsom.⁵⁰

En anden markør for kvinders høflige sprogbrug er deres anvendelse af følelsesladede tiltaler og komplimenter til kvinder. Kvinderne anvender i højere grad end mændene tiltaleformer, der udtrykker hengivenhed, intimitet og følelser, når de henvender sig til mænd og kvinder. Det gør kvinderne ved brug af følgende vokativer eventuelt kombineret med interjektionen *ὦ*: *τάλας/τάλαινα* (ulykkelige), *φίλε/φίλη* (kære), *μέλε* (ven). Mændene er derimod mere tilbøjelige til at tiltale kvinder med uhøflige udtryk såsom *μαρά* (skurk).⁵¹ Den nedenstående tabel viser fordelingen af vokativerne fordelt på mænd og kvinder.

---

47. Willi (2006) 181.

48. Ar. *Pax*.68.

49. Willi (2006) 182.

50. Willi (2006) 183.

51. Willi (2006) 187.

Tiltaleformer	Mænd (forekomster i alt)	Mænd (gem. linjer mellem forekomst)	Kvinder (forekomster i alt)	Kvinder (gem. linjer mellem forekomst)
τάλας/τάλαινα	0	0	16	166,9
φίλε/φίλη (positiv og superlativ)	39	392,3	29	92
μέλε	12	1 275	11	242,7
i alt	51	300	56	47,7
antal linjer	15 300		2 670	

Figur 7. Fordeling af samlede antal af høflige tiltaler hos Aristofanes.

Det fremgår af tabellen, at kvinderne langt hyppigere gør brug af de høflige tiltaler. Tiltaleformen *τάλας/τάλαινα* er "kønseksklusiv" hos Aristofanes. Kvindernes følelseladede tiltaleformer hos Aristofanes minder til en vis grad om kvindernes brug af den intime tiltale i romersk komedie. De vidner begge om, at kvinder udtrykker sig mere følelsesladet og høfligt til mænd og særligt til andre kvinder end mænd.

Under Willis andet punkt, hverdagsprog, kategoriserer han mænds og kvinders generelle brug af adjektivet *τάλας/τάλαινα*. Han siger, at adjektivet *τάλας/τάλαινα* oftere bruges af kvinder end af mænd, og når mændene bruger adjektivet, er det ofte i passager, hvor de parafaserer tragedier. Det passer til Adams' fund om kvinders brug af adjektivet *miser*.

De sidste punkter jeg vil fremhæve under kategorien høflighed er kvinders brug af påhængsspørgsmål og af formuleringen *βούλει/βούλεσθε* + konjunktiv ved anmodninger og spørgsmål. Willi siger, at begge formuleringer udtrykker underdanighed og høflighed. Ved at bruge påhængsspørgsmål (du kan da ikke lide kaffe, kan du?) forsøger taleren at opnå bekræftelse. Det fremstiller taleren som usikker. Samtidig stimulerer det et svar fra modtageren og skaber derigennem en inkluderende stemning. Der er 6 eksempler på påhængsspørgsmål hos Aristofanes, hvilket i sig selv ikke er bemærkelsesværdigt, men Willi bemærker ikke desto mindre, at 4 af disse bruges af kvindelige talere – én bruges af en kvinde og tre af Euripides' svoger, som forsøger at lyde feminin,

idet han forklædt som kvinde taler under thesmoforiefesten.⁵² Det kunne derfor afspejle en mandlig fordom om kvindelig tale. Formuleringen βούλει/βούλεσθε + konjunktiv ved anmodninger og spørgsmål er en kvindelig formulering, der ifølge Willi også har til formål at fremkalde modtagerens billigelse, hvilket er typisk for en underdanig og høflig stil.⁵³ Forekomsten af denne formulering er ikke særlig høj hos Aristofanes – der er kun 9 eksempler, hvor af 3 anvendes af kvinder –, men det interessante er dog, at to af de mandlige eksempler anvendes af slaver, hvilket understøtter tesen om, at det er en særlig ydmyg formulering. Disse observationer er interessante, da de til en vis grad afspejler kvinders brug af “høflighedsmodifikatorer” i den romerske komedie; begge konstruktioner bruges til at mildne eller nedtone spørgsmål, og udtrykker høflighed og underdanighed.

Under Willis andet punkt – hverdagssprog – er der også paralleller til den romerske komedie. Her fremhæver han nemlig, at kvinder hos Aristofanes benytter flere eder end mænd, og at kønnet er afgørende for, hvilken ed en figur bruger. Det nedenstående tekstuddrag fra Aristofanes’ komedie *Al magt til kvinderne* eksemplificerer dette.⁵⁴

Πραξ.: ἔσθ’ ἥτις ἐτέρα βούλεται λέγειν;
 Γυνή Β: ἐγώ.
 Πραξ.: ἴθι δὴ στεφανοῦ: καὶ γὰρ τὸ χρῆμ’ ἐργάζεται.
 ἄγε νυν ὅπως ἀνδριστὶ καὶ καλῶς ἐρεῖς
 διερεισαμένη τὸ σχῆμα τῇ βακτηρίᾳ.
 Γυνή Β: ἐβουλόμην μὲν ἂν ἕτερον τῶν ἠθάδων
 λέγειν τὰ βέλτισθ’, ἵν’ ἐκαθήμην ἡσυχος:
 νῦν δ’ οὐκ εἶσω κατὰ γε τὴν ἐμὴν μίαν
 ἐν τοῖς καπηλείοισι λάκκους ἐμποιοῖν
 ὕδατος. ἐμοὶ μὲν οὐ δοκεῖ μὰ τῷ θεῷ.
 Πραξ.: μὰ τῷ θεῷ; τάλαινα ποῦ τὸν νοῦν ἔχεις;

---

52. Willi (2006) 185.

53. *Ibid.*

54. Willi (2006) 189.

Γυνή Β: τί δ' ἔστιν; οὐ γὰρ δὴ πιεῖν γ' ἤτησά σε.

Πραξ.: μὰ Δί' ἄλλ' ἀνὴρ ὢν τῷ θεῷ κατώμοσας,
καίτοι τά γ' ἄλλ' εἰποῦσα δεξιώτατα.

Γυνή Β: ὦ νῆ τὸν Ἀπόλλω.

Πραξ.: παῦε τοίνυν, ὡς ἐγὼ
ἐκκλησιάσουσ' οὐκ ἂν προβαίην τὸν πόδα
τὸν ἕτερον, εἰ μὴ ταῦτ' ἀκριβωθήσεται.

Γυνή Β: φέρε τὸν στέφανον: ἐγὼ γὰρ αὐὸν λέξω πάλιν.
οἶμαι γὰρ ἤδη μεμελετηκέναι καλῶς.

ἐμοὶ γὰρ ὦ γυναικες αἰ καθήμεναι—

Πραξ.: γυναικας αὐὸν δύστηνε τοὺς ἄνδρας λέγεις;

Prax.: Er der nogen andre, som ønsker at tale?

Kvinde 2: Jeg gør!

Prax.: Så tag kransen; for sagen skal klares. kom nu, prøv at tale ordentligt og anvende et mandligt sprog, alt i mens du læner dig godt og grundigt op ad din stav.

Kvinde 2: Jeg havde hellere set én af dine normale talere give dig de bedste råd, så jeg kunne forholde mig i ro, men da det ikke forholder sig sådan, vil jeg ikke, hvad angår mig selv, tillade, at vinkarrene på værtshusene fyldes op med vand. Nej, ved de to gudinder, så synes jeg ikke.....

Prax.: Ved de to gudinder?! åh dit skarn, har du slet ingen forstand?

Kvinde 2: Hvad er der? – jeg har jo ikke spurgt om noget at drikke?

Prax.: Ved Zeus nej! men du sværger ved de to gudinder, samtidig med du forsøger at give den som en mand. Du gjorde det ellers rigtig godt

Kvinde 2: Okay så, ved Apollon!

Prax.: Stop så! jeg begiver mig ikke afsted for at holde en folkeforsamling, hvis ikke disse ting sidder lige i skabet.

Kvinde 2: Giv mig kransen. Jeg vil gerne sige noget igen, for nu tror jeg, at jeg kan gøre det helt rigtigt: ærede kvinder, der er forsamlet her....

Prax.: Nu sagde du kvinder igen! – dit fjols, du taler til mænd.⁵⁵

I uddraget øver kvinderne sig i at optræde som mænd. Det skal de kunne for at fuldføre deres plan. Kvinderne har nemlig planlagt at klæde sig ud som mænd for at infiltrere og overtage folkeforsamlingen og få gennemført deres egen kommunistiske dagsorden. I tekstuddraget korrigerer Praxagora én af de andre kvinder, da hun forsøger at tale som en mand. Kvinden begår nemlig en alvorlig fejl – hun sværger ved de to gudinder (*μὰ τὸ θεῶ*). Det er en kvindelig ed, og den vil afsløre hende med det samme. Kvinden korrigerer hurtigt sig selv og anvender i stedet den mandlige ed, “ved Apollon” (*νῆ τὸν Ἀπόλλω*). Efter det fejlslåede forsøg prøver kvinden igen at tale som en mand, men denne gang får hun tiltalt den tænkte mandlige forsamling med “ærede kvinder”. Det får igen Praxagora til at skælde hende ud.

Den nedenstående tabel⁵⁶ angiver fordelingen af (1) det samlede antal eder og (2) det gennemsnitlige antal af linjer mellem edens forekomst hos Aristofanes fordelt på mænd og kvinder.

Eder ved:	Mænd (forekomster i alt)	Mænd (gem. linjer mellem forekomst)	Kvinder (forekomster i alt)	Kvinder (gem. linjer mellem forekomst)
Zeus	295	51,9	63	42,4
de to gudinder	0	0	16	166,9
Afrodite	0	0	13	205,4
Artemis	0	0	8	333,8
Hekate/ Phosphorus	0	0	7	381,4
Apollon	30	510	0	0
Poseidon	23	665,2	0	0
Demeter	23	665,2	0	0

55. Ar. *Eccl.* 146-66.

56. Tabellen er baseret på tal fra Willi (2006) og Sommerstein (2009).

guderne	23	665,2	0	0
Dionysos	14	1 092,80	0	0
Hermes	7	2 185,70	0	0
i alt	447	34,2	117	22,8
antal linjer	15 300		2 670	

Figur 8 fordeling af samlede antal af eder hos Aristofanes

Af tabellen fremgår det, at der er en del eder hos Aristofanes som er "kønseksklusive". De to eder fra uddraget, *ved Apollon* og *ved de to gudinder*, er begge "kønseksklusive". Hos Aristofanes er ederne de eneste formuleringer, som er "kønseksklusive". Opdelingen mellem mandlig og kvindelig tale kommer tydeligst til udtryk ved disse formuleringer. I romersk komedie er det også blandt ederne, at der er flest "kønseksklusive" udtryk. Det er altså ved religiøst sprogbrug, at der differentieres mest mellem mænds og kvinders tale, hvilket kunne formodes at afspejle virkelig religiøs praksis.

I det ovenstående uddrag fra *Al magt til kvinderne* leger Aristofanes med de mandlige og kvindelige kønsroller. Humoren i passagen beror på de kvindelige og mandlige formuleringer og på sammenblandingen af dem. Aristofanes bruger eksplicit køns sproget til at skabe humor. Passagen ville formodentlig ikke være blevet opfattet som sjov, hvis ikke de forskellige formuleringer havde en forankring i virkeligheden. Et lignende billede gør sig gældende i uddraget fra *Thesmoforiefesten* refereret i begyndelsen af artiklen, hvor Euripides' svoger klæder sig ud som kvinde. Begge uddrag skildrer en metateatralsk scene (dvs. en scene, der refererer til teater), hvor én mand og kvinder klæder sig ud som det modsatte køn og forsøger at spille deres nye rolle på bedste vis, hvilket bl.a. indebærer en ændret sprogbrug og en tillæring af det nye sprog. Italesættelsen af maskuline og feminine formuleringerne og indøvelsen af dem hos Aristofanes er i sig selv et metateatralsk og humorskabende element.

Aristofanes leger dog også med kønssproget og kønsrollerne på anden vis. Kvinderne hos Aristofanes benytter nemlig ikke kun bestemte kvindelige formuleringer, deres ordforråd og referenceramme er også en anden end mændenes. Livet for mange af de athenske kvinder indebar en række forskellige opgaver i hjemmet. Kvinderne havde bl.a. forskellige pligter så som at arbejde med uld og lave mad. Derudover deltog kvinderne i at styre hjemmets husholdning, og de overværede og deltog også i bestemte

religiøse aktiviteter (kvinder har fx en afgørende rolle i dødekulten).⁵⁷ Når kvinderne hos Aristofanes optræder i offentligheden, skildres de ofte som bringende disse private aktiviteter ud i den offentlige sfære. Det sker fysisk – fx medbringer en af kvinderne forklædt som en mand i *Al magt til kvinderne* en kurv med uld til mændenes folkeforsamling –, men det sker i endnu højere grad verbalt. Kvinderne benytter – hvad man kunne kalde – en “husmor-diskurs”. I komedien *Lysistrate* har kvinderne indtaget Athens Akropolis. Derudover afholder de en sexstrejke i samarbejde med de øvrige kvinder i Grækenland. Det gør de for at overtage styringen i Athen og i de andre bystater. Kvinderne er nemlig trætte af, at mændene altid fører krig. Kvindernes anfører og initiativtager er Lysistrate. Da et rådsmedlem spørger Lysistrate, hvordan kvinderne har tænkt sig at styre staten, svarer Lysistrate med en metafor baseret på det at arbejde med uld.

Λυσ.: πρῶτον μὲν ἐχρήην, ὡσπερ πόκου ἐν βαλανείῳ
ἐκπλύναντας τὴν οἰσπώτην, ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ κλίνης
ἐκραβδίξουν τοὺς μοχθηροὺς καὶ τοὺς τριβόλους ἀπολέξαι,
καὶ τοὺς γε συνισταμένους τούτους καὶ τοὺς πιλοῦντας ἑαυτοὺς
ἐπὶ ταῖς ἀρχαῖσι διαξῆναι καὶ τὰς κεφαλὰς ἀποτίλαι:
εἶτα ξαίνειν ἐς καλαθίσκον κοινὴν εὐνοίαν, ἅπαντας
καταμιγνύοντας τοὺς τε μετοίκους κεῖ τις ξένος ἢ φίλος ὑμῖν,
κεῖ τις ὀφείλει τῷ δημοσίῳ, καὶ τούτους ἐγκαταμείξαι:
καὶ νῆ Δία τὰς γε πόλεις, ὅποσαι τῆς γῆς τῆσδ' εἰσὶν ἄποικοι,
διαγιγνώσκειν ὅτι ταῦθ' ἡμῖν ὡσπερ τὰ κατάγματα κεῖται
χωρὶς ἕκαστον: κᾶτ' ἀπὸ τούτων πάντων τὸ κατάγμα λαβόντας
δεῦρο ξυνάγειν καὶ συναθροίζειν εἰς ἓν, κάπειτα ποιῆσαι
τολύπην μεγάλην κᾶτ' ἐκ ταύτης τῷ δήμῳ χλαῖναν ὑφήναι.

---

57. Robson (2012) 87.

Lys.: Først skal vi, præcis som når vi vasker snavset af uldet på badeværelset, banke de beskidte på bænken ud af byen og fjerne ukrudtet. Til at starte med fjerner vi dem, der har rottet sig sammen med karten og plukker hårknuderne af. Dernæst putter vi det i en kurv til det fælles bedste. Vi blander alle – hvad enten det er en metøk, en fremmed eller en af vores venner, også selv hvis en eller anden står i gæld til staten, så blander vi ham i. Og ved Zeus også alle vores kolonibyer, som ligger fjernt fra vores land, ligesom spredte uldtotter, de skal anses for at være vores egne. Vi fjerner uldtotterne fra alt dette og samler og fører dem sammen til én. Derefter laver vi et kæmpe garnnøgle og væver en kappe af det til folket⁵⁸

I dette uddrag beror humoren igen på en sammenblanding og ombytning af kønsroller og kønssproget. Kvinderne har overtaget den offentlige sfære og vil administrere staten på samme måde, som de administrerer deres uldarbejde. Den husmoderlige diskurs overføres til et politisk og alvorligt emne, hvilket for et mandligt publikum må have været humoristisk.

Aristofanes bruger altså eksplicit kvindesproget i begge uddrag som en verbal og metateatralsk joke. I uddragene fra romersk komedie bruges kvindesproget ikke på samme måde; der bruges det snarere som et karakterskabende element. Forskellen på brugen af kvindesproget i uddragene fra de græske og romerske komedier (og måske i græsk og romersk komedie generelt)⁵⁹ skyldes formentlig den genremæssige forskel mellem gammel- og ny komedie – særligt måden hvorpå der skabes humor. Aristofanes' humor er i høj grad baseret på verbal og korporlig komik, hvorimod humoren hos Terents og Plautus langt hen ad vejen beror på karaktererne og plottet.⁶⁰

Overordnet set er der dog en række ligheder mellem kvinders tale i romersk og i græsk komedie. Den selvmedlidende, ydmyge, kærlige og høflige sprogbrug hos kvinderne går igen i både græsk og romersk komedie. I den forbindelse kunne det være interessant at undersøge om tragedien også benytter et særligt kvindesprog; som nævnt

---

58. Ar. *Lys.* 574-86.

59. Dette er et postulat. For at kunne besvare denne problemstilling på tilfredsstillende vis kræves en analyse af kvindesprogets funktion i alle græske og romerske komedier.

60. Duckworth (2015) 322 og 359.

tidligere egner komedien sig godt til en sociolingvistisk analyse, da denne genres sprog (til en vis grad) afspejler hverdags sproget, hvorimod tragediens sprog er temmelig stileret og i ringere grad afspejler dagligsproget. Men det vil jeg forbigå i denne artikel.⁶¹ Parallellerne mellem kvindesproget i romersk komedie og græsk komedie kunne være et tegn på, at romerne overtog den kvindelige tale fra græske forbilleder. Det virker dog usandsynligt, at de romerske komediedigtere uden videre skulle have overtaget disse udtryk fra attisk drama. Det romerske publikum ville næppe have opfattet udtrykkene som kvindelige medmindre latin besad en identisk formulering. En romersk digter, der ønskede at give sin figur en særlig feminin tone, ville være nødt til at anvende rigtige latinske kvindelige udtryk eller udtryk, som man anså for at være særligt feminine. Parallellerne mellem kvinders sprogbrug i romersk og græsk komedie skyldes nok i højere grad det antikke kvindebillede og stereotyperne knyttet til det. Samtidig kunne parallellerne også indikere, at der faktisk fandtes et særligt kvindesprog i antikken.

Konklusion

I starten af denne artikel stillede jeg følgende spørgsmål: Hvad det vil sige at tale som en kvinde (*τὸ τῷ φθέγματι γυναικίξειν*) og hvilke ord er særligt kvindelige (*muliebria verba*)? Findes der et særligt 'kvindesprog' og kan man overhovedet diskutere kvindelig tale i forbindelse med et dødt sprog? For at besvare spørgsmålene kiggede jeg først på kvinders sprog i den romerske komedie og derefter på kvinders sprog i græsk komedie. Det har vist sig, at der i komediegenren findes en række ord og formuleringer (eder, høflighedsmodifikatorer, adjektivet *miser*/τάλας/τάλαινα mm.), som enten bruges udelukkende af kvinder eller langt overvejende af kvinder. Gennemgående for disse ord og idiom er, at de udtrykker høflighed, ydmyghed og selvmedlidenhed. Det lader derfor til, at der i den antikke komedie findes et kvindesprog, som er defineret ved at være høfligt, følelsesfuldt og ydmygt. De to latinske tekstuddrag har vist, at kvindesproget kan bruges til at fremstille kvindelige figurer som følelsesfulde og hengivne, men også manipulerende og potentielt farlige – aspekter der passer til det antikke kvindebillede. De græske tekstuddrag skildrer to andre og forskellige aspekter af kvindesproget. Uddraget fra *Al magt til kvinderne* viser, hvordan kvinderne bevidst bruger mandlige og kvindelige formuleringer. Det vidner om en bevidsthed om kønssprog hos

---

61. For en diskussion af dette se: McClure (2005), (1999), Griffith (2001) og Bøttern (2018).

Aristofanes (og i antikken). Uddraget fra *Lysistrate* illustrerer, at kønssproget hos Aristofanes består af mere end blot specifikke formuleringer. Det består også af en særlig kvindelige referenceramme. Fælles for begge uddrag er dog, at Aristofanes eksplicit bruger kvindesproget som en verbal og metateatralsk joke. Denne brug af kvindesproget adskiller sig fra den romersk komedie; der bruges kvindesproget snarere som et karakterskabende element. Det lader derfor til, at der trods lighederne mellem kvindesproget i græsk og romersk komedie, er en forskel i funktionen af det, hvilket formentlig skyldes den genremæssige forskel mellem gammel- og ny komedie. I denne artikel har jeg primært fokuseret på specifikke feminine formuleringer, men det skal understreges, at det kvindelige sprog i dramagenren indbefatter mere end blot bestemte ord, hvilket uddraget fra *Lysistrate* eksemplificerer. For en fyldestgørende undersøgelse af kvindelig tale bør der bl.a. tages højde for forskellige pragmatiske aspekter og man bør inddrage den lyriske genre, som jeg i denne artikel har forbigået. Jeg har undersøgt kvinders tale i dramagenren, da vi af gode grunde ikke har adgang til det talte latin og græsk. Af samme grund kan jeg ikke afgøre, om der fandtes et særligt kvindesprog i antikken, men jeg kan konkludere, at der findes ét i komediegenren. Denne genres konstruktion af køn afspejler både litterære konstruktioner og grundlæggende sociale konstruktioner, hvorfor kvindernes sprog i komedien måske afspejler rigtig kvindelig tale i antikken. Men et egentligt svar på dette får vi dog nok aldrig.

Litteraturliste

Adams, J.N. 1984. "Female Speech in Latin Comedy". *Antichthon* 18, 43–77.

Bain, D. 1984. "Female Speech in Menander". *Antichthon* 18, 24–42.

Barrios-Lech, P. 2016. *Linguistic Interaction in Roman Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press

Bøttern, S. 2018. Τὸ τῷ φθέγματι γυναικίξειν. 'Kvindelig tale' i Euripides' tragedier *Kvinderne fra Troja, Helena og Elektra (kandidatspeciale)*. Københavns Universitet.

Clackson, J. 2011. "The Social Dialects of Latin." Ss. 505–526 i J. Clackson (ed.), *A companion to the Latin language*. Malden: Wiley-Blackwell.

- Clackson, J. 2016. "Language, Gender, Sexuality." Ss. 123–142 i J. Clackson (ed.), *Language and society in the Greek and Roman worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duckworth, G.E. 2015. *Nature of Roman Comedy*. Princeton: Princeton University Press.
- Dutsch, D. 2008. *Feminine discourse in Roman comedy: on echoes and voices*. New York: Oxford University Press.
- Eckert, P. og McConnell-Ginet, S. 2003. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fögen, T. 2004. "Gender-Specific Communication in Graeco-Roman Antiquity." *Historiographia Linguistica* XXXI.2/3, 199–276.
- Fögen, T. 2010. "Female Speech." Ss. 311–326 i E.J. Bakker (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Malden: Blackwell.
- Griffith, M. 2001. "Antigone and her Sister(s): Embodying Women in Greek Tragedy." Ss. 117–136 i L. McClure og A. Lardinois (eds.), *Making Silence Speak. Women's Voices in Greek Literature and Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Lakoff, R. 1973. "Language and Woman's Place." *Language in Society* 2 (1), 45–80.
- McClure, L. 1995. "Female Speech and Characterization in Euripides." Ss. 45 – 60 i E. De Martino og A. H. Sommerstein (eds.), *Lo spettacolo delle voci*, redigeret af Rane 14. Bari: Levante.
- McClure, L. 1999. *Spoken like a woman: speech and gender in Athenian drama*. Princeton: Princeton University Press.
- Robson, J. 2012. *Aristophanes. An introduction*. London: Bristol Classical Press.
- Sommerstein, A.H. 2009. *Talking about Laughter. And Other Studies in Greek Comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- Willi, A. 2006. *Languages of Aristophanes. Aspects of Linguistic Variation in Classical Attic Greek*. Oxford: Oxford University Press.